

מצוות הרגל והמקדש

א. פתיחה

ב. מהות איסור 'בל תאחר'

ג. תלות חובות שאינם קרבנות באיחור של שלושה רגלים

ד. סיכום

א. פתיחה

בפרשת אמור ובפרשת פינחס מבוארים פרטי המועדים ומצוותיהם הייחודיות. בנוסף, לשלושת הרגלים יש הלכות המשותפות לשלושתם, לעלות לרגל למקדש ולהביא עולת ראייה, שלמי חגיגה ושלמי שמחה.

מצוות הרגל מופיעות בפרשיות משפטים, כי תשא וראה:

שְׁלֹשׁ רִגְלִים תִּחַג לִי בַשָּׁנָה: אֵת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֵר... וְלֹא יֵרְאוּ פְּנֵי רִיקָם: וְחַג
הַקִּצִּיר בַּכּוֹרֵי מַעֲשֵׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה וְחַג הָאֶסֶף בְּצֵאת הַשָּׁנָה... שְׁלֹשׁ פְּעָמִים
בַּשָּׁנָה יֵרְאֶה כָּל זְכוּרְךָ אֶל פְּנֵי הָאֲדָן ה': (שמות כג, יד-יז)

שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרְאֶה כָּל זְכוּרְךָ אֶל פְּנֵי הָאֲדָן ה': (שמות לד, כד)

שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרְאֶה כָּל זְכוּרְךָ אֵת פְּנֵי ה' אֶל-לִהְיֶךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג
הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׂבָעוֹת וּבְחַג הַסִּכּוֹת וְלֹא יֵרְאֶה אֵת פְּנֵי ה' רִיקָם: (דברים טז, טז)

לדעת הרמב"ם מצוות עלייה לרגל בשלושת הרגלים אינה רק ממצוות החג אלא היא חלק מייעודו של בית המקדש, כדי שעם ישראל יגיע אליו שלוש פעמים בשנה. וכך פותח הרמב"ם את ספר העבודה העוסק במקדש ועבודתו:

מצוות עשה לעשות בית ליי' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלוש פעמים בשנה שנאמר "ועשו לי מקדש". (הלכות בית הבחירה א, א)

ניתן היה לחשוב שמצוות עלייה לרגל היא מצווה שקשורה רק למקדש, אך נראה שדעת רוב הראשונים היא שלשלושת הרגלים יש השלכה גם בתחומים שאינם קשורים במקדש.

ב. מהות איסור 'בל תאחר'

כִּי תִדְרֶה נְדָר לֵה' אֶל-לִהְיֶךָ לֹא תֵאָחֵר לְשַׁלְּמוֹ כִּי דָרַשׁ יְדַרְשֶׁנּוּ ה' אֶל-לִהְיֶךָ מֵעַמְּךָ וְהִזְיָה
כָּךְ חֻטָּא: (דברים כג, כב)

התורה לא מגדירה את פרק הזמן שאחריו עוברים על לאו זה. חז"ל דרשו שזמן 'בל תאחר' תלוי ברגלים אך נחלקו במספר הרגלים.

תנו רבנן: חייבי הדמין, והערכין, החרמין, וההקדשות, חטאות, ואשמות, עולות, ושלמים, צדקות ומעשרות, בכור ומעשר ופסח, לקט שכחה ופאה, כיון שעברו עליהן שלשה רגלים עובר בבל תאחר. רבי שמעון אומר: שלשה רגלים כסדרן, וחג המצות תחלה. רבי מאיר אומר: כיון שעבר עליהן רגל אחד עובר בבל תאחר. רבי אליעזר בן יעקב אומר: כיון שעברו עליהן שני רגלים עובר בבל תאחר. רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: כיון שעבר עליהן חג הסוכות¹ עובר עליהן בבל תאחר. (ראש השנה ד ע"א)

בברייתא יש חמש דעות שונות וכולן קשורות לשלושת הרגלים. לדעת תנא קמא לאחר שלושה רגלים בכל סדר שהוא, לדעת רבי שמעון: לאחר שלושה רגלים כסדרן, לדעת רבי מאיר: רגל אחד, לדעת רבי אליעזר בן יעקב: שני רגלים, לדעת רבי אלעזר בן רבי שמעון: סוכות.

בהמשך הגמרא שם מבואר כיצד למדו התנאים דינים אלו. **תנא קמא, רבי שמעון ורבי אלעזר בן שמעון**, למדו זאת מהפסוק בפרשת ראה:

ולא יראה את פני ה' ריקם. (דברים טז, טז).

ומפרש רש"י: "דהכי קאמר: היו נראין לפניו לשלם נדריכם, ולא תבאו ריקם" כלומר, ביאה "ריקם" למקדש האסורה בשלושת הרגלים, פירושה ביאה עם חובות שאינם פרועים. אמנם נחלקו התנאים מאימתי חל מועד הפירעון של החוב שממנו והלאה נחשב כחוב שאינו פרוע. המכנה המשותף לשלושתם הוא שמועד הפירעון חל כעבור שנה, אלא שאין מדובר כאן בשנת חמה או לבנה מעת לעת, אלא ב'שנת מקדש' הנקבעת לפי הרגלים: לתנא קמא די שיעברו שלושה רגלים בכל סדר שהוא, לרבי שמעון דווקא כסדרם, ולרבי אלעזר בר"ש אחרון הרגלים בשנה הוא הקובע.²

לעומת זאת, **רבי מאיר** לומד זאת בלימוד אחר מסמיכות הפסוקים:

כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו וקאת שמה: והבאתם שמה עלתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבתיכם ובכרת בקרכם וצאנכם: (דברים יב, ה-ו)

1. בירושלמי הגרסא בדעת רבי אלעזר בן שמעון היא "פסח".
2. רבי שמעון לומד מהייתור של 'חג הסוכות' שעוברים רק על שלושה רגלים כסדרן. דרשת רבי אלעזר בן שמעון גם כן מבוססת על הייתור של 'חג הסוכות' אבל לשיטתו רק סוכות קובע. סברתו אולי היא שחג האסיף סוף שנה והוא הזמן גם להשלים את כל החובות.

כלומר, כשאתה חייב לבוא למקדש ברגלים, אז 'והבאתם שמה' – אתה חייב להביא חובותיך, לכן לשיטתו מיד ברגל הראשון חלה חובה זו.

למעשה גם חכמים דרשו דרשה זו לעניין חובת הבאת נדרים ונדבות ברגלים, אלא שהם לומדים מכאן שאחרי רגל אחד עוברים בעשה, ואילו על הלאו של 'בל תאחר' עוברים רק לאחר שלושה רגלים. אמנם לדעת רבי מאיר העשה מגדיר גם את חלות הלאו של 'בל תאחר'.

המקור של רבי אליעזר בן יעקב הוא בפסוקי המוספים בפרשת פינחס:

אֲלֶּה תַעֲשׂוּ לָהּ בְּמוֹעֲדֵיכֶם לְכַד מִנְדְרֵיכֶם וּנְדָבְתֵיכֶם לְעֹלֹתֵיכֶם וּלְמִנְחֹתֵיכֶם
וּלְנִסְפֵיכֶם וּלְשִׁלְמֵיכֶם: (במדבר כט, לט)

לשיטתו, מכיוון שמיעוט מועדים – שנים, הלאו חל לאחר שני רגלים. גם לשיטתו מצוות עשה להביא מיד ברגל הראשון, אבל לעניין הלאו נתנה התורה הזדמנות נוספת למאחר.

העיקרון המשותף לכול הוא, שמצוות הראייה ברגל, מלבד החובות הכלולות בה מעצם חובת הראייה (עולת ראייה ושלמי חגיגה), כוללת גם חובה להשלים את כל חובותינו לה' ולראות פני ה' נקיים מחובות.

ג. תלות חובות שאינם קרבנות באיחור של שלושה רגלים

בפסוק נזכרו במפורש רק נדרים ונדבות. אך חז"ל דרשו זאת גם על תחומים אחרים:

תנו רבנן: חייבי הדמין והערכין, החרמין וההקדשות, חטאות ואשמות, עולות ושלמים, צדקות ומעשרות, בכור מעשר ופסח, לקט שכחה ופאה – כיון שעברו עליהן שלשה רגלים עובר בכל תאחר. (ראש השנה שם)

אולם בהמשך מביאה הגמרא (ו' ע"א) את דברי רבא שמהם נראה שבצדקה עוברים על 'בל תאחר' מיד:

"בפיך" – זו צדקה. אמר רבא: וצדקה מיחייב עלה לאלתר. מאי טעמא? דהא קיימי עניים. פשיטא! – מהו דתימא: כיון דבעניינא דקרבנות כתיבא, עד דעברי עלה שלשה רגלים כקרבנות, קא משמע לן: התם הוא דתליניהו רחמנא ברגלים, אבל הכא לא, דהא שכיחי עניים.

הר"ן (חידושי הר"ן, שם) מיישב את הסתירה וכותב שרבא בא להסביר את דברי הברייתא, ולבאר שמה שנאמר בסופה שרק לאחר שלושה רגלים עוברים בבל תאחר, אינו מתייחס לכל רשימת החובות המוזכרים בה, אלא רק לחובות הקשרים למקדש.

... דמידי דתלי במקדש דחייבי הקדשות וקרבנות תלי גבי רגלים. ומידי דלא תלי במקדש כצדקה לא תלי ברגלים כלל...

ומאי דתני צדקה בהדי הנך היינו לומר דבצדקה נמי קאי בבל תאחר. ומשום דרוביהו דמתנו בכרייתא תלו במקדש ובעי' לבל תאחר דידהו ג' רגלים קאמר בכלהו כיון שעברו ג' רגלים, דבצדקה נמי קושטא דמילתא היא דכיון שעברו ג' רגלים עובר עליה בבל תאחר, אבל אין הכי נמי דלא לתר מחייב ועבר עליה דהא קיימא עניים ולא תליא במקדש.

לדעת הר"ן הרגלים שייכים רק לעולם המקדש ולכן אין לתלות בהם חובות שאינם שייכים למקדש.

אמנם רוב הראשונים חולקים על הר"ן, וסוברים שהרגלים קובעים גם לעניינים שאינם קשורים למקדש. לפיכך התוספות מיישבים את הסתירה בין דברי רבא לדברי הברייתא באופן אחר:

התוספות (שם), כדרכם בסוגיות הש"ס, מיישבים את הסתירה באמצעות אוקימתא:

והא דאמר רבא לקמן (דף ו ע"א) וצדקה מיחייב עליה לאלתר הני מילי דקיימי עניים, אבל לא מיחייב להדורי בתרייהו כל זמן שלא עברו שלשה רגלים.

לשיטת התוספות, הברייתא עוסקת במקומות שאין עניים מצויים, ולכן הדין הבסיסי הוא שעוברים על 'בל תאחר' לאחר שלושה רגלים, ורבא מוסיף שבמקום שעניים מצויים אסור להמתין שלושה רגלים ועוברים על 'בל תאחר' מיד.

הרשב"א (חידושי הרשב"א, שם) הבין שלשיטת התוספות ההיתר להמתין שלושה רגלים במקום שאין עניים מצויים, הוא משום טרחה, שהתורה לא הטריחה אותו לחפש עניים עד שיעברו שלושה רגלים, כפי שהתורה לא הטריחה את האדם להביא קרבנותיו מיד ונתנה לו ארכה של שלושה רגלים.

אולם הרשב"א מקשה על סברה זו, שלפי זה אם האדם נמצא בירושלים ונמנע מלהקריב נדריו מדוע אינו עובר מיד על 'בל תאחר'? כמו כן, הרשב"א כותב שטעם זה אינו מתיישב עם שיטת רבי שמעון הסובר ששלושה רגלים דווקא כסדרם, הרי לעניין טרחה מה שחשוב הוא משך הזמן, ומן הראוי שהוא יהיה אחיד וקבוע.

לכן כותב הרשב"א שהחויב ב'בל תאחר' חל רק לאחר שלושה רגלים מגזירת הכתוב – בין בנדרים ונדבות ובין במתנות עניים ובין בצדקה, ואפילו קיימי עניים. והוא מיישב את הסתירה בין דברי רבא לברייתא בכך שרבא לא מדבר על איסור 'בל תאחר' אלא על קיום מצות עשה של 'מוצא שפתיך תשמור'. הרשב"א מביא ראיות לשיטתו מכך שדברי רבא כתובים אחרי ברייתא אחרת שעוסקת ב'מוצא שפתיך', וכן מכך שהביטוי 'מחייב' שבו נוקט רבא (ולא 'עבר עליה') מתאים למצוות עשה ולא ללאו.

אלא מסתברא לי דלעולם ג' רגלים לבל תאחר גזירת הכתוב היא, ועד שיעברו עליו אינו עובר, ואפי' קיימי עניים וקאי מקדש וקיימי כהנים, והיינו ברייתא. ודרכא לחייבו בעשה דמוצא שפתיך וכדדרשינן מוצא שפתיך זו מצות עשה.

נמצא שהרשב"א מסכים עם דברי התוספות שהרגלים הם שקובעים את זמן האיחור גם מחוץ למקדש. ויתירה מכך, לדעת הרשב"א הרגלים הם הקובעים לעניין הלאו, מגזירת הכתוב, גם כאשר יש חובה לתת מיידית. וכך היא גם דעת הרשב"א והמאירי, שבמעשרות מתנות עניים וצדקה 'בל תאחר' תלוי ברגלים.

גם לפי הרמב"ם (מעשה הקרבנות יד, יג) הרגלים קובעים את זמן האיחור לעניין דברים שמחוץ למקדש, אך הוא כותב שמקור החיוב להביא את חובותיו ברגל הראשון הוא מצוות עשה של 'ובאת שמה – והבאתם שמה':

אחד נדרים ונדבות עם שאר הדברים שאדם חייב בהן, מערכין ודמים ומעשרות ומתנות עניים,³ מצות עשה מן התורה שיביא הכל ברגל שפגע בו תחלה, שנאמר "ובאת שמה והבאתם שמה וגו'", כלומר בעת שתבא לחוג תביא כל מה שאתה חייב בו ותתן כל חוב שעליך לשם, הגיע הרגל ולא הביא הרי זה ביטל מצות עשה.

ד. סיכום

מצוות עלייה לרגל היא חלק משמעותי מהייעוד של בית המקדש אולם לרוב הראשונים היא בעלת משמעות וקובעת גם לגבי מצוות שאינן קשורות למקדש, כמעשרות, צדקה ומתנות עניים. החובה לעלות לרגל בשלושת הרגלים היא חלק ממהות המקדש מחד. ומאידך מצוות עלייה לרגל מגדירה את פרק הזמן שבו עלינו להשלים את החובות גם במצוות שאינן קשורות למקדש.

3. אמנם בעניין צדקה פסק הרמב"ם בהלכות צדקה (ח, א) שהיא לא תלויה ברגלים כבמתנות עניים: "הצדקה הרי היא בכלל הנדרים, לפיכך האומר הרי עלי סלע לצדקה, או הרי סלע זו צדקה חייב ליתנה לעניים מיד, ואם איחר עבר ב'בל תאחר' שהרי בידו ליתן מיד ועניים מצויין הן, אין שם עניים מפרש ומניח עד שימצא עניים..."

